

Політична еліта України в період революції 1917–1921 рр.: міжнаціональний вимір

Лютнева революція в Росії 1917 р. стала потужним каталізатором важливих суспільно-політичних процесів по всій території колишньої імперії. І в цих подіях Україна не була винятком. Ліквідація "тюрми народів" і творення власної національної держави відповідало споконвічним прагненням українського народу. Приймаючи виклик часу, український політикум мав вирішити ціле коло першочергових питань, серед яких було і національне питання. На думку одного із лідерів революційної демократії І.Церетелі, національне питання визначало долю Російської революції [1]. Історично склалося, що Україна досить строката в національному відношенні країна. За загальноросійським переписом 1897 р., найбільші етноси України розташовувалися за своєю етнонаціональною ієрархією таким чином:

- українці як титульна нація, яка складала кількісну більшість, зазнавала всебічних утисків з боку самодержавства, розглядалася царатом як національна меншина;
- росіяни як великодержавна правляча нація;
- євреї – третя за чисельністю етнічна група, становище якої якнайкраще віддзеркалювало "права іногородців", більшість населення перебувало в злиднях у "смузі осілости";
- польська людність, що перебувала на особливому статусі Російської імперії.

На порозі нової України більшість українських політичних партій у своїх програмах звернулися до національного питання. Із програми Української соціал-демократичної робітничої партії (лідери В.Винниченко, С.Петлюра, М.Порш): "...партія, проводячи свою роботу серед українського робітництва, бореться проти всякого гніту, обстоює за цілковите знищення всілякого класового панування і самих класів, а ще й за рівні права та обов'язки задля всіх без різниці полу і походження" і, далі, партія домагається: "6. права кожної нації на культурне і політичне самовизначення. 11. знищення всяких привілеїв класів, сословій, походження, полу, віри і нації" [2]. Досить схожою була і платформа партії українських соціалістів-революціонерів (лідери М.Грушевський, М.Залізняка та ін.): "1. Проведення в життя принципу національно-краєвої автономії, основою

якого буде скликання національних сеймів. 3. Забезпечення прав та інтересів національних менших груп" [3].

Напередодні революції 1917 р. об'єднання українських політичних партій (ТУП) у своїх державницьких прагненнях розглядало національні меншини (перш за все євреїв і поляків) як вірних союзників у боротьбі з самодержавством [4]. Серед більшості українських партій дисонансом виглядала позиція Української Народної Партії (М.Міхновський), яка ґрунтувалася на платформі: "Усі люди твої брати, але москалі, ляхи та жиди – це вороги нашого народу, поки вони панують над нами та визискують нас" або "Україна для українців! Отже, вигонь звідусіль з України чужинців-гнобителів" [5].

Перші кроки постреволюційної Росії поставили на порядок денний перед українською демократією наступні завдання:

1. Стати на шлях національно-державного будівництва.
2. Остаточо ліквідувати успадковані від минулих часів несправедливості, подолання національних упереджень, кривд і образ.
3. Перехід до нових форм взаємовідносин між націями і народами.
4. Утвердження в Україні миру і злагоди між народами.

Фундатором українського національно-державного будівництва став М.С.Грушевський. Звертаючись до української людності, він писав: "Це наше домагання широкої національно-територіальної автономії України в Російській федеративній республіці, на демократичних засадах з міцним забезпеченням меншостей нашої землі" [6]. Роз'яснюючи прагнення української політичної еліти до створення незалежної держави, М.Грушевський наголошував, що в оновленій Україні права народів, що мешкають в Україні, будуть забезпечені. Він наголошував: "Ми добуваємо державне право для української землі не для того, щоб панувати над національними меншостями України. Ми хочемо, розуміється, вірити, що й представники національних меншостей України відповідно зрозуміють своє становище: підуть зі свого боку назустріч українським політичним домаганням і тим скріплять позицію оборонців прав національних меншостей. ...Право національних меншостей буде забезпечене" [7]. Практичною реалізацією цієї програми Грушевський вважав надання росіянам, білорусам, євреям, полякам, чехам, молдованам, мусульманам та іншим національностям пропорційного представництва в органах влади, можливостей користуватися рідною мовою, у тому числі у школах, вільного створення різноманітних політичних, культурних, релігійних товариств і громад та фінансування їх з державного бюджету.

Рішуче виступаючи проти гасла М.Міхновського "Україна для українців", він наполегливо шукав порозуміння з неукраїнськими народностями, які будуть разом з українцями "працювати для добра краю, добиватися для нього свободи і долі". Відповідно, і українці повинні "упорядкувати нове життя так, щоб воно було добрим не тільки для самих українців, але і для всіх тих інших народностей, яких історична доля розселила на Україні, і які хочуть теж бути її добрими горожанами і вірними синами разом з українцями" [8].

Лідер Центральної Ради розглядав етнічні меншини як важливу складову українського етнополітичного організму. В статті "Народностям України" Грушевський писав: "Повнота національного життя, котрої ми добиваємося для українського народу, не повинна затопляти інших народностей і обмежувати їх значення до свobodного розвитку своєї культурної і національної стихії" [9].

Інтереси національних меншин були враховані при формуванні першого українського законодавчого органу – Центральної Ради. Остання поновила склад представниками майже всіх національних меншин, які проживали в Україні: росіянами, євреями, поляками та ін. За підрахунками науковців, вони становили 30% усього депутатського корпусу. Міжнаціональний чинник було враховано при організації першого автономного Уряду України – Генерального Секретаріату (червень 1917 р.), головою якого став В.Винниченко. Для плідної роботи з національними меншинами було створено секретарство з міжнаціональних відносин, яке очолив С.Єфремов, а згодом – О.Шульгін. Спеціальні національні секретарства очолили: російське – М.Одинець, єврейське – М.Зільберфарб, польське – М.Міцкевич. Представника єврейської партії "Бунд" М.Рафеса було призначено головним державним контролером. За національною належністю перший український уряд налічував 14 секретарів, із них дев'ять українців, два росіянина, два євреї та один поляк [10].

Згадуючи перші кроки Центральної Ради в розбудові національного життя, С.Єфремов писав, як було організовано роботу Генерального Секретаріату: "Секретаріат в справах міжнаціональних має на меті об'єднати роботу всіх національностей для боротьби за автономно-федеральний лад в Росії і для порозуміння українців на цих основах з іншими національностями. На першому плані перед секретаріатом стоїть скликання з'їзду представників народів і областей Росії і підготовки матеріалу до цього з'їзду. Поруч стоїть справа якомога скорішого порозуміння з демократією національних меншостей на Україні" [11].

У свою чергу і національні меншості з прихильністю поставилися до перших кроків української влади. Це знайшло своє відображення у привітаннях Першому Всеукраїнському національному з'їзді (Київ, 6–8 квітня 1917 р.). Представник грузинських організацій Києва Коїава заявив: "Ви, українці, і ми, грузини, особливо близькі один одному. Наша минула доля однакова. Україна і Грузія приєдналися до Росії з тією умовою, що вона збереже для них повне право на національне самовизначення, але правителі Росії порушили договір і намагались нас задушити. Коли говорять: "Україна воскресла", а я говорю: "Вона ніколи не вмирала, але тільки зараз прийшли її світлі дні. Наші серця наповнені радістю і кричать: "Хай живе вільна Україна!"

Промовець Волошиновський (від польських організацій України): "...Наша мета тепер спільна, і всім нам треба стреміти до неї враз й згідно, плечем до плеча і рука в руку. До сонця йдімо, до того дня, якого віщував ваш поет Грінченко, коли "Народові руку подасть народ – його брат, його друг. Ми віримо, що той день прийде, і не буде тоді народів-ворогів, а буде згідна сім'я вільних народів!"

Промовець Биховський (рада об'єднаних єврейських організацій м.Києва): "Велика російська революція визволила російський народ від ярма царату, відкрила перед народностями, що населяють Росію, можливість облаштування вільного національного життя, на чолі цього могутнього руху стала багатостраждальна Україна... Ми, євреї, які століттями жили з вами пліч-о-пліч, з radoщами вітаємо благу вість про відродження українського народу" [12].

Нормативно-правове забезпечення реалізації прав національних меншин почало складатися з виходу в світ I Універсалу. Стало традицією, що тексти українських Універсалів, які насамперед готувалися М.Грушевським і В.Винниченком, друкувалися рідною мовою, а також російською, єврейською і польською мовами. В досить складний для української революції час II Універсалом проголошувалося, що ЦР "буде представляти інтереси всієї людності нашого краю". 7 листопада 1917 р. у III Універсалі Центральної Ради проголошувалося створення УНР, пакет майбутніх політичних та соціально-економічних перетворень в Україні, визнавав за народами великоруським, єврейським, польським та іншими національностями, що мешкають в Україні, право національно-персональної автономії. А сам Закон про національно-персональну автономію було прийнято 9 січня 1918 року. На думку Д.Дорошенка, Закон найбільше відповідав інтересам єврейської людності. Тому єврейське представництво ЦР взяло найактивнішу участь у його розробці, а проголошення

зустріли з надзвичайним ентузіазмом. "Прийнятий закон можна рівняти лише з актами великої французької революції. Тоді проголошували права людини, сьогодні проklamовано – права нації", – проголосив М.Зальберфарб – генеральний секретар з єврейських справ. А представник "Бунду" М.Рафес так привітав цей закон: "...найбільшої політичної ваги акт, якого ще не знала жодна держава в Європі" [13].

Закон про національно-персональну автономію знайшов своє відображення у IV Універсалі ЦР (січень 1918 р.), який проголосив повну державну незалежність України та Конституції Української Народної Республіки (квітень 1918 р.). Ст. 2 Конституції проголошувала, що "суверенне право в Українській Народній Республіці належить народові України, цебто громадянам УНР всім разом". Ст. 6 зазначала, що "націям України УНР дає права на впорядкування своїх культурних прав в національних межах" [14].

Загибель Центральної Ради не означала кінець складного процесу українського етнодержавотворення. Але розвій державно-національних уже відбувався в нових умовах кривавої громадянської війни.

З поваленням Гетьманського режиму в грудні 1918 р. Директорія УНР відновила дію Закону "Про національно-персональну автономію". А 12 квітня 1919 р. Урядом Директорії було затверджено Закон про самоврядування єврейських громад і прийнято відповідно бюджет для єврейських організацій. "Це перший раз в історії національно-визвольних рухів Європи, – свідчив відомий єврейський громадянський діяч С.Гольдельман, – у прагненні до автономії вони одержали самоврядування в свої власні руки. Заслугу цього піонерського руху світова історія записала на рахунок української національної революції" [15]. Росіяни ж у нових умовах підтримували гетьмана, більшовиків, Денікіна і проігнорували співпрацю з новою владою, а поляки більше переймалися відновленням власної державності.

Вже в умовах громадянської війни українським урядом було прийнято Закон про карну відповідальність за образу національної честі та достоїнності (24 січня 1919 р.), який передбачав тюремне ув'язнення за злочини на національному ґрунті [16]. Постійна зміна влади в Україні, отаманщина повністю дезорганізували українську державну владу. На Правобережжі громили поляків, на Запоріжжі – німців-колоністів, по всій країні відбувалися єврейські погроми... Насильство і вбивство стало "нормою" громадянської війни. Найбільше страждало єврейське населення, що об'єктивно підштовхувало його на бік більшовиків. Українська влада намагалася дати нещадну відсіч погромництву. Діячі Директорії (В.Вин-

ниченко, О.Шульгін) показали справжню природу антисемітизму, який не мав нічого спільного з українським національним рухом, а був обумовлений наступними факторами:

1. Наявністю упереджень щодо євреїв, народжені царатом.

2. Активною діяльністю "білого", "чорносотенного" офіцерства і провокаторів на теренах України.

3. Діяльністю більшовицьких агентів-провокаторів, які засобами погромів намагалися дезорганізувати тили української армії.

4. Загальною анархією, в якій вагоме місце займали кримінальні елементи, випущені більшовиками з в'язниць.

5. Темною, забитою частиною української людності, яка піддавалася на заклик погромної агітації [17].

Керівником Директорії С.Петлюрою було видано десятки указів, розпоряджень, різноманітних постанов, які засуджували погромництво як злочин проти Української демократичної влади. Активні учасники і організатори погромів засуджувалися до смерті [18].

Створена Директорією Державна інспекція через державних інспекторів на місцях фіксувала всі прояви погромної агітації та їх наслідки, передавала до суду матеріали на активних учасників погромів, надавала всебічну допомогу тим, хто постраждав від погромів. "Українська національна честь та честь нашої армії, – писав головний державний інспектор В.Кедровський, – вимагають, щоб в майбутньому на українських землях погроми, як огидне явище... не повторювались... з погромницьким елементом треба вести рішучу й безперервну боротьбу. Цього вимагає від нас наша честь, цього вимагає від нас ідея української державності й ідея розкріпачення й визволення нашого народу" [19].

Незважаючи на всі складності етнодержавного будівництва, Уряди УНР стали на шлях формування законодавчих передумов забезпечення конституційних прав національних меншин. Українська революція впритул наблизила суспільство до початку формування власної політичної нації. Щільне вороже оточення, відсутність ефективних механізмів управління державою, поразка визвольних змагань унеможливили практичну реалізацію повноцінного вирішення національного питання.

Література

1. Церетели І.Г. Воспоминания о Февральской революции: В 2 кн. – Париж, 1963. – Кн. 2. – С. 69.

2. Самостійна Україна: Збірник програм Українських політичних партій ХХ століття. – Тернопіль, 1991. – С. 72.

3. Самостійна Україна: Збірник програм Українських політичних партій ХХ століття. – Тернопіль, 1991. – С. 80.
4. Грицак Я. Нарис історії України. Формування української політичної нації ХІХ–ХХ століття. – К., 1996. – С. 111.
5. Самостійна Україна: Збірник програм Українських політичних партій ХХ століття. – Тернопіль, 1991. – С. 4.
6. Грушевський М.С. Вільна Україна: статті з останніх днів (березень–квітень 1917). – К., 1917. – С. 12.
7. Грушевський М.С. Вільна Україна: статті з останніх днів (березень–квітень 1917). – К., 1917. – С. 12.
8. Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – С. 114.
9. Цит. за: Лойко Л.І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність. – К., 2005. – С. 137–138.
10. Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. – Львів, 1996. – С. 157.
11. Єфремов С.О. Щоденники, 1923–1929. – К., 1997. – С. 11.
12. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У 2 т. – К., 1996. – Т. 1. – С. 61–62.
13. Іванис В. Симон Петлюра – Президент України. – Торонто, 1952. – С.146.
14. Історія Української Конституції / Упорядник А.Г.Слісаренко, М.В.Томенко. – К., 1997. – С. 105–113.
15. Нагаєвський І. Історія Української Держави двадцятого століття. – К., 1993. – С. 286.
16. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки 1918–1920: Документи і матеріали: У 2 т. – К., 2006. – Т. 2. – С. 448.
17. Шульгін О. Україна і червоний жах. Погроми в Україні. – К., 2001. – С. 40–41.
18. Петлюра С.В. Народе український: Вибрані статті, листи, документи. – Харків, 1992. – С. 83–89.
19. Поле відчаю й надії: Альманах / Упорядник Р.Корагодський. – К., 1994. – С. 68–70.

Г.М.Михайленко

Історик в еміграції: наукові студії О.Лотоцького у Варшаві

Наукова та громадсько-політична діяльність О.Г.Лотоцького оцінювалася колегами по творчій майстерні та політичним змаганням, опонентами та друзями. Більшість робіт, присвячених Олександрові Лотоцькому, до 1990-х рр. виходила поза межами України. Здебільшого вони представ-